

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМПЕТ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Всеукраїнський Археологічний комітет (ВУАК) в середині 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. був провідною пам'яткознавчою та пам'яткоохоронною установою в системі Української Академії наук. Однак, до цього часу в історичній літературі знаходимо лише побіжні, часто суперечливі, дані, як власне про ВУАК, так і про ті академічні інституції, які йому передували.¹

Варто наголосити, що їх необхідність була очевидною вже ученим, які в 1918 р. стояли біля витоків Української Академії наук (УАН). Зокрема, в пояснювальній записці Д.Багалія, А.Кримського, Г.Павлуцького, Є.Тимченка до комісії для вироблення законопроекту про організацію історично-філологічного відділу УАН обґрунтовувалась потреба створення при кафедрі археології Археологічної комісії з науково-координаційними та адміністративними пам'яткоохоронними функціями. Ця ідея знайшла підтримку й з боку членів комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН, які 10 серпня 1918 р. погодились з "необхідністю впливу Академії на діяльність Археологічної комісії, або установи, яка буде виконувати її функції".²

Вже в 1919 р. при Академії під керівництвом М.Біляшівського розпочала роботу Комісія по складанню археологічної карти України. Вона ставила за мету не лише виявлення та облік археологічних пам'яток, а й згуртування навколо себе наукових сил для розгортання систематичних археологічних досліджень.³

В кінці серпня 1919 р., коли над Києвом нависла загроза денікінської окупації, при УАН був створений Комітет охорони пам'яток старовини під головуванням академіка Д.Багалія.⁴ Такий же комітет діяв при УАН і в період польської окупації Києва у травні-червні 1920 р. Головою комітету його члени обрали М.Біляшівського, заступником голови — М.Макаренка, а секретарем — І.Моргілевського.⁵

З відновленням у Києві радянської влади тут розпочали діяльність державні пам'яткоохоронні органи. Однак, учені вирішили зберегти за УАН координуючу роль в царині досліджень пам'яток археології. З цією метою в червні 1920 р. був утворений Археологічний комітет, який очолив В.Данилевич при секретарстві І.Моргілевського. На жаль, розгорнути роботу комітет не зміг.⁶

В зв'язку з цим на початку 1921 р. учені Києва, об'єднані переважно навколо Українського Наукового Товариства (УНТ), активізували зусилля по розбудові Археологічного комітету нового складу. Однак, вони не погодились з обмеженням самостійності комітету з боку УАН, що призвело до припинення його діяльності.⁷

В другій половині 1921 р. робилися спроби створити при УАН Археологічну комісію. До неї перейшли пам'яткознавчі секції (археології й мистецтв) УНТ. Але вже в кінці року, діз-

навшись про втрату своєї автономії в УАН, вони вийшли з Археологічної комісії. Незабаром Спільне Зібрання академії розпустило комісію.⁸

Натомість 6 лютого 1922 р. при ВУАН був створений науково-консультаційний орган з питань пам'яткознавства — Археологічний комітет у складі академіків Ф.Шміта (голова), М.Біляшівського, М.Василенка, а згодом — О.Новицького.⁹

Незважаючи на край обмежені можливості (фінансові, адміністративні, штатні і т. ін.), комітет дуже скоро завоював авторитет у наукових колах, серед широкого пам'яткоохоронного загалу.

В середині 1924 р. НКО УСРР та президія ВУАН санкціонували розширення складу та повноважень Археологічного комітету.¹⁰ У відповідності до затвердженого 13 грудня 1924 р. президією Управління науковими установами Наркомату освіти України статуту комітету, він визнавався центральним органом охорони й дослідження пам'яток в республіці й отримав статус Всеукраїнського (ВУАК).¹¹ Щоправда, в зв'язку з рішенням НКО УСРР про створення головної та чотирьох крайових інспектур охорони пам'яток, Спільне Зібрання ВУАН 23 лютого 1925 р. внесло певні зміни до статуту комітету. Однак, за ним залишились повноваження вищого закладу "в межах УСРР в справі дослідження пам'яток культури, а також наукового догляду за охороною пам'яток природи та культури в УСРР".¹²

Досить скоро комітет об'єднав у своєму складі провідних пам'яткоохоронців та пам'яткознавців України. Зокрема, в середині 20-х років його членами стали В.Бузескул, М.Болтенко, С.Гамченко, В.Данилевич, С.Дложевський, Ф.Ернст, В.Зуммер, Д.Гордєєв, В.Козловська, В.Ляскоронський, П.Курінний, М.Макаренко, К.Мельник-Антонович, В.Міяківський, К.Мощенко, А.Носов, В.Осьмак, М.Рудинський, А.Середа, П.Смолічев, Ю.Сіцінський, С.Таранушенко, О.Федоровський, Д.Щербаківський, Д.Яворницький та ін.¹³

Очоловала роботу комітету обрана 23 грудня 1924 р. президія у складі О.Новицького (голова), Д.Щербаківського (заступник), М.Рудинського (секретар).¹⁴ Після смерті в червні 1927 р. Д.Щербаківського заступником голови президії ВУАКу був обраний С.Гамченко.¹⁵ З 4 травня 1928 р. обов'язки секретаря почав виконувати В.Барвінок.¹⁶

Принципові питання компетенції ВУАКу розглядалися на пленумах — загальних зборах — членів комітету, науково-організаційні — в президії, відділах, комісіях. Зокрема, восени 1925 р. розпочалися регулярні засідання відділів археології та мистецтв. До січня 1927 р. у першому головував В.Ляскоронський, згодом — М.Макаренко, а з 18 січня 1928 р. — С.Гамченко. Секретарські обов'язки весь цей час виконувала В.Козловська.¹⁷ Мистецький відділ очолював Д.Щербаківський, а після його смерті — О.Новицький.¹⁸

Серед комісії найбільш представницькою та чисельною була Софійська, яка опікувалась дослідженням та охороною Софійського собору у Києві. Вона працювала під керівництвом О.Новицького та за секретарства В.Козловської, а з літа 1928 р. — В.Барвінка, обраного тоді до її складу.¹⁹

Після реорганізації Археологічного комітету у Всеукраїнський до його відання перейшла також комісія по студіюванню українського золотарства ("Золотарська комісія"). Спочатку її очолював О.Новицький. Секретарював же у ній, виконуючи фактично обов'язки заступника голови, Д.Щербаківський. Згодом він став на чолі комісії, секретарем якої був обраний А.Середа.²⁰

В середині 1926 р. при мистецькому відділі була створена також комісія зі студіювання джерел з історії українського мистецтва. Очолив комісію М.Василенко, а її секретарем став відомий архівіст В.Міяківський.²¹

Серед комісії ВУАКу, які студіювали археологічні пам'ятки, першою постала Трипільська комісія. На її організаційному засіданні, яке відбулося 1 березня 1925 р., головою комісії було обрано В.Козловську, а секретарем — П.Курінного.²² Навесні 1925 р. комітет створив також Бориспільську комісію, до якої увійшли В.Козловська, В.Ляскоронський та М.Ткаченко.²³ Робилися спроби заснувати Остерську комісію, комісію щодо вироблення плану археологічних досліджень великокнязівського Києва.²⁴

Важливого значення ВУАК надавав також налагодженню ділових стосунків з музеями, науковими установами, вузами, красзнавчими осередками. На кінець 20-х років йому вдалося це зробити. Комітет розпочав видавничу та популяризаторську діяльність. Зрештою, він почав координувати пам'яткознавчі дослідження в Україні.

Все це, здавалося, створювало передумови для подальшого зростання авторитету ВУАКу, розширення його наукових студій. Однак, за умов поступового згорання в роки "великого перелому" політики "українізації", спроб "більшовизації" ВУАН та ідеологічного переозброєння інтелігенції дореволюційної формації, Наркомат освіти взяв курс на обмеження впливу ВУАКу на пам'яткознавчій ниві. В 1929 р., як альтернатива ВУАКу, при НКО УСРР був утворений Український комітет охорони пам'яток культури (УКОПК), який перебрав на себе координацію пам'яткознавчих студій в Україні. Почали слабнути, а потім і рватися налагоджені раніше зв'язки комітету з відповідними науковими інституціями. І хоч коло їх ще й на початку 30-х років залишалось досить широким, ВУАК став, по-суті, лише одним з-поміж інших пам'яткознавчих центрів.²⁵

Природньо — він прагнув розгорнути власні пам'яткознавчі дослідження. Однак, асигнування на них з кожним роком скорочувалися. Зрештою, вже в 1931 р. на польові студії комітет не отримав жодної копійки.²⁶ Це повністю паралізувало діяльність створених при комітеті комісій. Поступово вся його праця як наукова, так і науково-організаційна, зосередилась в президії та відділах і фактично велась переважно штатними співробітниками комітету. Спроби активізувати її за рахунок збільшення числа дійсних членів успіху не мали.

За цих умов 19 січня 1932 р. пленум ВУАКу ухвалив провести реорганізацію комітету. Її основні напрямки розробив

П.Курінний, який на початку 1929 р. обійняв посаду вченого секретаря ВУАКу. 14 квітня 1932 р. на черговому пленумі комітету він запропонував створити на його основі Український комітет діалектичного дослідження речових джерел історії (УКРДЖІ) з тим, щоб "поставити цей заклад на боротьбу за марксоленінську науку, за чистоту її, на боротьбу з ворожими буржуазними концепціями і методами дослідження".²⁸

Погодивши проект з президією соціально-економічного відділу ВУАН, 13 жовтня 1932 р. президія ВУАКу ухвалила, залишивши попередню назву комітету, скасувати його відділи й комісії. П.Курінний отримав доручення організувати в структурі комітету сектор первісного суспільства, М.Макаренка — рабовласництва, В.Козловська — феодалізму, М.Ткаченко — капіталізму. Проголошувався бригадний метод дослідження окремих тем в рамках секторів. Окрім того, П.Курінний мав створити бригаду методів археологічного дослідження, а Ф.Козубовський, який 7 вересня 1932 р. президією ВУАН був затверджений на посаду наукового співробітника ВУАКу і на початку жовтня приступив до роботи в ньому, — методологічну. В.Козловська повинна була очолити лабораторію археологічної технології.

До початку 1933 р. намічена реорганізація була проведена. Однак, президія ВУАН, керуючись, зрозуміло, вказівками НКО УСРР, в квітні 1933 р. ухвалила об'єднати ВУАК, етнографічну комісію, кабінет антропології, музей етнології, археологічний музей та ряд інших пам'яткознавчих інституцій в рамках Сектору історії матеріальної культури (СІМК) при другому (соціально-економічному) відділі Академії наук.

На перший погляд, СІМК мав координувати діяльність об'єднаних у його складі пам'яткознавчих інституцій. Насправді ж, від свого початку, став інструментом боротьби проти них. Зокрема, при Секції були утворені сектори, які дублювали сектори ВУАКу. Зрозуміло, що відповідна робота була зосереджена при Секції.³¹ Перестала збиратися й президія ВУАКу, оскільки її функції перебрала на себе президія СІМК.

Остання розгорнула кампанію шельмування ВУАКу та його дійсних членів, звинувачуючи їх в антирадянській "аполітичності", цеховій академічно-аристократичній замкненості, формуванні у "науковій" формі тісного блоку з рештками внутрішньої та силами зовнішньої контрреволюції".³²

Після подібних звинувачень ВУАК піднятися знову вже просто не міг. Отже, виступаючи 15 червня 1933 р. на загаль-

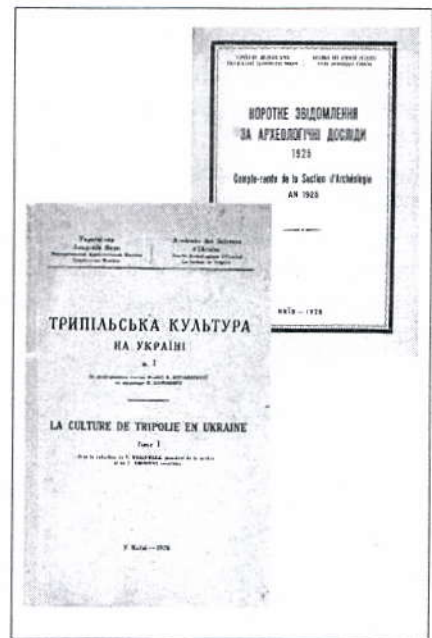

Рис. Видання Всеукраїнського Археологічного комітету.

просто не міг. Отже, виступаючи 15 червня 1933 р. на загальних наукових зборах СІМК, Ф.Козубовський мав всі підстави стверджувати, що Секція "встигла за 2 місяці свого існування втілити ряд марксистських більшовицьких принципів у науковій роботі установ, зокрема в галузі методології, тематики та проблематики наукової продукції. СІМК, — наголошував він, — довів процеси клясової боротьби до перемоги більшовицького елементу, викривши все вороже та шкідницьке в попередній роботі ВУАКу" та зумовивши "часткове відсихання" тих закладів, що зовсім чужі партії та Влади"³³

Саме така доля спіткала, в першу чергу, ВУАК, який з серпня 1933 р. остаточно припинив свою діяльність.

ЛІТЕРАТУРА, ПРИМІТКИ

1. **Шовкопляс І.Г.** Археологічні дослідження на Україні. — К., 1957. — С.12; **Його ж.** Розвиток радянської археології на Україні (1917 — 1966): Бібліографія. — К., 1969. — С.ХІV; **Курінний Петро.** Історія археологічного знання про Україну. — Вид. 2-е, репр. — Полтава, 1994. — С.95-100; **Заремба С.З.** Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. — К., 1995. — С.94-95, 102-117; **Онопріснко В.І., Щербань Т.О.** Всеукраїнський Археологічний комітет: внесок в пам'ятнико- і музезнавство // Тези шостої Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства. — Луцьк, 1993. — С.187-188. та ін.

2. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. — К., 1919. — С.І-ХV.

3. **Шовкопляс І. Г.** Назв. праці; **Бибииков С.Н.** К 50-летию археологической науки на Украине // СА. — М., 1967. — № 3. — С.47-72; **Генинг В.Ф.** Очерки по истории советской археологии. — К., 1982. — С.36.

4. РФ ІМФЕ НАН України. — Ф.13-5. — Спр.291. — Арк.1-3;

Спр.294. — Арк.27.

5. Там само. — Ф.13-5. — Спр.297. — Арк.1-4 зв.

6. ІР НБУ НАН України. — Ф.279. — № 807. — Арк.1.

7. НА ІА НАН України. — Ф. ВУАК. — Спр.3. — Арк. 7-9.

8. Там само. — Спр.3. — Арк. 12-13.

9. Там само. — Спр.13. — Арк.16.

10. ІР НБУ НАН України. — Ф.279. — № 904. — Арк.15.

11. НА ІА НАН України. — Ф.ВУАК. — Спр. 20. — Арк.11.

12. Там само. — Спр.190. — Арк. 15.

13. ІР НБУ НАН України. — Ф. X. — № 18617. — Арк.6.

14. НА ІА НАН України. — Ф.ВУАК. — Спр.21. — Арк.53.

15. Там само. — Спр.122. — Арк.77.

16. Там само. — Спр.174. — Арк.22.

17. Там само. — Спр. 151. — Арк.1,3,20; Спр. 207. — Арк.4.

18. Там само. — Спр.174. — Арк.10 зв; Спр.180. — Арк.8-11.

19. Там само. — Спр. 410/2. — Арк.1-2.

20. Там само. — Спр.202. — Арк.6-7.

21. Там само. — Спр.87. — Арк.21; Спр.144. — Арк.2.

22. Там само. — Спр.102. — Арк.25-25 зв, 56.

23. Там само. — Спр. 36. — Арк.38 зв.; Спр.46/2 б. — Арк.10.

24. Там само. — Спр. 36. — Арк.38 зв., 46 зв.

25. **Дубровський В.В.** Історично-культурні заповідники та пам'ятки України. — Харків, 1930. — С.12.

26. НА ІА НАН України. — Ф.ВУАК. — Спр.380. — Арк.40 зв.

27. Там само. — Спр.441. — Арк.2-4,6.

28. Там само. — Спр.451. — Арк. 84-85 зв.

29. Там само. — Спр.437. — Арк.41.

30. Там само. — Спр. 452. — Арк.10.

31. Там само. — Спр.451. — Арк.5.

32. За Радянську Академію. — Харків, 1933. — № 13.

33. НА ІА НАН України. — Ф.ВУАК. — Спр.454. — Арк.24.